

Vilijus Ivanauskas. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. 662 p.: iliustr. (Viļus Ivanausks. *Lietuvas padomju nomenklatūra birokrātiskajā sistēmā: starp stagnāciju un dinamiku (1968–1988)*)

Viļus Ivanauska grāmatas struktūrā skaidrāk nekā recenzētajā Sauļus Grībkauska darbā ir saskatāms, ka tās pamats ir doktora disertācija. Darba mērķis ir izpētīt Lietuvas padomju nomenklatūru un tās vietu birokrātiskajā vidē. Darba

tematika zināmā mērā nosaka to, ka tas izteikti atrodas uz robežas starp vēsturi un sociālajām zinātnēm, jo nopietnu pētījumu par birokrātiju nevar veikt, neņemot vērā atziņas, pie kurām ir nonākuši politologi institūciju un birokrātiskās politikas studijās.

Monogrāfijas avotu bāzi veido 47 daļēji strukturētas intervijas ar bijušās nomenklatūras pārstāvjiem un citām personām, kā arī publicētās atmiņas un Lietuvas un Krievijas arhīvu dokumenti.

Teorijas ziņā autors atsauca uz sociālajās zinātnēs visai izplatīto t.s. totalitārisma un revizionisma konceptu pretstatīšanu. Kā viņš norāda, Lietuvas vēsturnieku pētījumos par nomenklatūru dominējošā ir totalitārisma koncepcija, kas definē nomenklatūru kā daļu no totalitārās sistēmas, kuras uzdevums ir panākt resursu koncentrāciju sistēmas ideoloģisko mērķu sasniegšanai. Ar totalitārisma interpretāciju ir saistīts arī lietuviešu nomenklatūras kā kolaboracionistu vērtējums 40.–50. gados, bet kopš 60. gadiem – tās konformisma un pakļaušanās Maskavas interesēm uzsvēršana (Kastītis Antainaitis, Vītauts Tininis). V. Ivanausks uzskata, ka tas ir vienkāršots skatījums. Citu komunistisko valstu (Rumānija) un PSRS reģionu (Vidusāzijas republikas) pētījumi, kā arī Lietuvā publicētās bijušās nomenklatūras pārstāvju atmiņas liecina, ka būtisks aspekts vietējās nomenklatūras darbībā bija nacionālkomunisms.

Totalitārisma pieeja uzsvāru liek uz to, ka sabiedrības funkcionēšanu regulē “no augšas”, turpretī revizionisti uzsver, ka sabiedrība arī ir neatkarīgs aģents, kas ietekmē sistēmu “no apakšas”. Būtībā totalitārisms un revizionisms ir sociālo zinātņu koncepti. Nīknās ciņas starp tiem 70.–

80. gados Ziemeļamerikas vēsturnieku vidū bija saistītas ar to, ka tolaik sociālajās zinātnēs dominējošā pozitīvisma garā strīdējās par to, kurš no abiem konceptiem pareizāk izskaidro komunistisko sistēmu realitāti. Ja šo jautājumu aplūkojam no postpozitīvisma perspektīvas, faktiski runa bija par vienas un tās pašas realitātes atšķirīgām interpretācijām. Rezultātā šodien daudzi no vadošajiem revizionisma skolas vēsturniekiem (Šeila Ficpatrika (*Sheila Fitzpatrick*), piemēram), ir nonākuši pie secinājuma, ka pretrunas nav nepārvaramas un pētījumos jāņem vērā abas perspektīvas. Diskusijas Latvijā un, kā liecina recenzējamā grāmata, arī Lietuvā rada iespaidu, ka mēs kaut kādā ziņā vēl joprojām esam iestrēguši 80. gados. To var teikt gan par tiem, kas aplūko padomju okupācijas gadus no totalitārisma perspektīvas, gan arī par viņu kritiķiem.

Tostarp postpozitīvisma ietekmē pētījumu perspektīva ir būtiski mainījusies. Postrevizionisti, piemēram, Stīvens Kotkins (*Stephen Kotkin*), liek priekšā aplūkot padomju režīmu pavisam no citas perspektīvas – kā noteiktas kultūras izpausmi. Kultūras antropoloģijas skatījums ir arī pamatā autoram, no kura V. Ivanausks ir pārņēmis terminu pētāmā perioda apzīmēšanai, – Aleksejs Jurčaks (*Alexei Yurchak*) to apzīmē par vēliņo sociālismu (*late socialism*). Termins nav nevainojams, taču jāņem vērā, ka arī citi aplūkojamā laika posma apzīmēšanai lietotie termini nav īpaši labāki, piemēram, “stagnācijas periods” liek uzdot jautājumu, salīdzinājumā ar ko tā bija stagnācija – vai ar dinamisko staļinisma periodu?

V. Ivanausks uzsver, ka nomenklatūra nebija vienots veselums, tā sastāvēja no dažādām grupām, starp kurām pastāvēja noteiktas sociālās saites. Šīs sociālās saites veidojās partijas, valsts pārvaldes, arodbiedrību, uzņēmumu un citu institūciju darbinieku starpā. Nomenklatūrā var izdalīt “lauksaimnieku”, “celtnieku”, “enerģētiķu” u.c. grupas, kas apvienoja līdzīgas specializācijas cilvēkus, kas strādāja partijas, saimnieciskajās un pārvaldes institūcijās. Būtiska loma bija lokālajiem sakariem, kas apvienoja vienas teritorijas nomenklatūras darbiniekus. Nomenklatūras cilvēki vienlaikus varēja piederēt vairākiem sociālajiem tīkliem. Sociālos sakarus palīdzēja uzturēt dažādi rituāli: medības un zveja, svētki, ģimeņu draudzība.

Autors izdala trīs nomenklatūras pamata grupas – tehnokrāti, partokrāti un zinātnes un kultūras nomenklatūra. Tehnokrāti vadījās ne no ideoloģijas, bet gan no savu uzņēmumu vai nozaru interesēm. Viņu simboliskais “kapitāls” bija tehnoloģiskās zināšanas un vadīšanas prasme. Savukārt partokrātu “kapitāls” bija politisks – viņu uzticība partijas lietai un birokrātiskajai sistēmai. Kultūras darbinieki veidoja un tulkoja dažādus ideoloģiskos diskursus.

Atsevišķām nomenklatūras grupām – lauksaimniekiem, enerģētiķiem un citiem bija noteikta loma republikas interešu aizstāvībā. Piemēram,

80. gados, kad tika veidots agrorūpnieciskais komplekss, atsevišķu nomenklatūras darbinieku birokrātiskie un personiskie sakari tika izmantoti, lai nepieļautu reālu Lietuvas lauksaimniecības integrāciju PSRS agrorūpnieciskajā kompleksā un pretotos centralizācijai. Savukārt Ignalinas atom-elektrostacijas celtniecības gadījumā republikas varas iestādes praktiski neiejaucās projekta īstenošanā un apspriešanā, jo uzskatīja to par svešu projektu. Vienīgi zinātniekiem izdevās pierādīt, ka tektonisko lūzumu dēļ AES jaudu ir nepieciešams samazināt no sākotnēji plānotajiem 6 milj. kW līdz 4,5 milj. kW. Republikas vadība neiebilda arī pret naftas pārstrādes rūpnīcas celtniecību. Tomēr sākotnējā rūpnīcas celtniecības vieta tai nepatika, jo bija pārāk tuvu Viļņai, kas varētu stimulēt darbaspēka ierašanos no citām republikām. Galu galā tika izvēlēti Mažeiki kā vispieņemamākā vieta. Birokrātijas pretestība noteica arī to, ka Maskavas mēģinājumi 80. gados palielināt krievu valodas lomu izglītības sistēmā tika sabotēti.

Vietējo nomenklatūras darbības līmeni autors ir pētījis Alītas pilsētā. Viņš norāda, ka šeit nomenklatūras grupas sociālos sakarus noteica ne tikai darba, bet arī neformālās – ģimenes, radniecības, kaimiņu attiecības. Aplūkojot republikas līmeni, viņš norāda, ka nomenklatūras darbinieki izjuta iejaukšanos ne tikai darba, bet arī privātās dzīves jomā. To sevišķi izjuta kultūras darbinieki sakarā ar to, ka 70. gados pieauga prasības ideoloģijas sfērā. Kontrolēti pār radošo inteliģenci veica ne tikai partijas uzraugi, bet arī radošo savienību nomenklatūra. Pildot “centra” prasības, vietējā vara ideoloģijas jomā pārcentās, tomēr pastāvošie sociālie sakari un spēles noteikumu pārzināšana ļāva netieši apiet oficiālās prasības.

Analizējot “centra” un republikas attiecības, V. Ivanauskis parāda, ka tehnokrātiem bieži bija lielākas manevra iespējas attiecībās ar Maskavu, salīdzinot ar partokrātiem. Tehnokrātu interese bija “izsist” vairāk resursu no “centra” un panākt republikai izdevīgu lēmumu pieņemšanu. Nomenklatūrai bija vērā ņemamas privilēģijas dažādu labumu patērēšanā, kas nebija pieejami pārējiem Lietuvas iedzīvotājiem. Īpaši to var teikt par tehnokrātiem, kas bija tieši iesaistīti materiālo labumu ražošanā. Kā tehnokrāti, tā arī kultūras nomenklatūra visai asi izjuta ierobežojumus, kurus uzlika sistēma. Pirmie to izjuta kā ekonomikas neefektivitāti, otrie – kā pastāvīgu ideoloģisko kontroli.

Runājot par nomenklatūras nacionālismu, autors uzsver, ka tas izpaudās nacionālkomunisma formā. Arī vietējais (pilsētas, rajona līmeņa) patriotisms bija nacionālkomunisma paveids. Kopumā Lietuvas nomenklatūra koncentrējās tikai uz vietējo, republikas problēmu risināšanu, tai neinteresēja kopējās (padomju) sistēmas liktenis, tomēr tā centās nepieļaut atklātu republikas un “centra” interešu konfrontāciju. Lietuvā bija izveidojusies specifiska birokrātiskā kultūra, kas deva diezgan lielas

iespējas republikas interešu veicināšanā un aizsardzībā pret centralizācijas tendencēm, kas nāca no Maskavas. Partokrātu atbalstītais lokālo interešu aizstāvēšanas modelis vismazāk apmierināja kultūras nomenklatūru, jo tai bija grūti apvienot patriotismu ar padomju ideoloģiju, nezaudējot sabiedrības cieņu. Kā atzīmē autors, lokālpatriotisma modelis, kurš Brežņeva laikā palīdzēja uzturēt nacionālo pašapziņu, kļuva par šķērslī daļai nomenklatūras iesaistīties “perestroikas” procesos. Līdz pat 1988. gadam attieksme pret M. Gorbačova reformām bija formāla, īpaši to var teikt par partokrātiem.

V. Ivanauska pētījums ir svarīgs ne tikai Lietuvas, bet arī Latvijas vēstures pētniecībā. Tas apstiprina to, ko mēs jau zinām, – ka lietuviešu nomenklatūrā pastāvēja sava veida konsenss vismaz vienā jautājumā, un tā bija republikas un vietējo interešu aizsardzība pret Maskavas mēģinājumiem pastiprināt padomju republiku integrāciju. Pētījuma novitāte slēpjas apstākļī, ka autors ir parādījis, ka šis konsenss balstījās uz specifisku birokrātiskās kultūras modeli, un grāmatā veiktā analīze parāda, kā tas darbojās.

Daina Bleiere

Tiina Kinnunen, Ville Kivimäki (eds.). *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden: Brill, 2012. 608 p.: il. (History in Warfare, vol. 69)

The history of Finland during World War II has always been a topic of interest also for the international audience. The two separate conflicts which Finland fought against the USSR – the first one a defensive war against the Soviet invasion and the second one fought side by side with the Axis coalition – made Finland, in some ways, a special case in wartime Europe. The unique wartime experience

was even more evident in the fact that Finland managed to survive the war as an independent democratic Nordic country and avoided Soviet occupation by establishing its own “special relationship” with the USSR. So far, however, a concise English-language general study on the history

